

Kodifikační praxe

Václav Cvrček (Česká republika)

The Theory of the cultivation of language in the Czech language is almost exclusively limited to the care for the literary form (notably morphology). The primary tool in its regulatory function is prescriptive codification that intervenes in the language. This paper deals with the topic of codification, its scope, contents, and criteria. The scope refers to the validity of codification in relation to time, including the issue of what the codification guidance entails (i.e. to which linguistic texts this attribute is applicable). The contents of codification traditionally refer to the form only (not the meaning) as there is disparity even between the completeness of the norm and the restricting of codification to specific levels of the language (notably morphology). The final part discusses the criteria of codification and compares intervention activities in both codified and non-codified languages.

Jazykově kultivační činnost v ČR, která je ovládána konceptem Teorie jazykové kultury vypracovaným PLK ve 30. letech minulého století, se zaměřuje téměř výhradně na péči o spisovný jazyk (především o jeho morfologii). Hlavním nástrojem při této regulační činnosti je preskriptivní kodifikace, která do jazyka intervenuje. Tento příspěvek bych proto rád věnoval otázce kodifikace, jejího rozsahu, obsahu a jejím kritériím.

Přijatou premisou celé úvahy o kodifikační praxi je to, že preskriptivismus současné kodifikace se projevuje jako pocit oprávněnosti mluvčích sankcionovat projevy, které se „pouze“ neshodují s platnou kodifikací, jinak však nemusí být z hlediska zvolených komunikačních cílů defektní (CVRČEK 2006). Sankce přitom mohou nabývat podobu opravy, zesměšnění, odmítnutí projevu či špatného hodnocení ve škole.

Rozsah a obsah kodifikace

Zajímavá v souvislosti s kodifikační praxí je otázka její **platnosti v čase**. Z některých článků vyplývá, že kodifikace vstupuje v platnost „*vlastně dnem vydání*“ (VÁHALA 1958, 45). „*Závaznost pravopisné normy je dána už jejím „oficiálním zveřejněním*“ – např. *právě existencí knihy zvané Pravidla českého pravopisu*“ (HRUŠKOVÁ – KRÍSTEK 1979, 153). Většina kodifikačních příruček však postrádá údaj o tom, kdy jejich platnost končí (či kdy je to předpokládáno). Každá reforma kodifikace je tak mylně podávána jako úprava „jednou pro vždy“.

Většina kodifikací jiných (např. legislativních) norem však má určen začátek své platnosti. V úvodních ustanoveních se často upozorňuje na fakt, že vydáním daného zákona se „zrušují“ stará ustanovení. Jazykově kodifikační praxe ovšem takto nefunguje, a to zejména ze dvou aspektů.

Každá kodifikační příručka je podle teorie PLK odrazem spisovné normy. Jako taková by ji měla respektovat. Kodifikace je pro většinu mluvčích/pisatelů závazná, a pokud by kodifikace byla ideální, pak by se norma od kodifikace příliš neodlišovala. Veškeré novinky v kodifikaci by tedy měly být již (dávno) noremní.¹ Otázkou zůstává, zda je noremní i jazykové chování člověka, který se řídí některou z předchozích kodifikací, a tudíž i některou z předchozích norem, uvědomíme-li si, že daná norma stále žije v něm, v jeho osobním úzu (a v kolektivním úzu jeho vrstevníků). Současná regulační politika české jazykovědy postaví takové jazykové chování mimo oblast kodifikačně spisovných projevů², přestože třeba bylo takovému jazykové chování v době, kdy daný člověk chodil do školy, vyžadováno jako jedině správné.

Dalším aspektem, který z proklamované časové neomezenosti každé nové kodifikace vyplývá, je, že jazykový vývoj se děje v podstatě „partyzánským bojem“. V roce 1960 J. Kuchař a F. Váhala v referátu o revizi Pravidel uvádějí, že psaní adjektiv *budapeštský, konopištský* s *ť* se vžilo a „*je vlastně jen dodatečnou kodifikační stavu v jazyce už existujícího*“ (KUCHAŘ – VÁHALA 1960, 47). Znamená to, že před přijetím této změny bylo psaní s *ť* nekodifikované, ale noremní? Jinými slovy, docházíme k paradoxnímu závěru, že přes příkazy a zákazy kodifikace tento způsob psaní většina mluvčích používala, a vývoj normy se tedy děje porušováním příkazů kodifikace. Pokud tento popis odpovídá realitě, pak je bezdůvodné kritizovat někoho za nedodržování kodifikace, protože právě prostřednictvím jeho jazykového chování může docházet k vývoji normy. To ovšem neodpovídá české situaci, kdy kodifikace právě vytváří předpoklady pro takovému sankcionování projevů stojících (pouze) mimo kodifikaci (viz premisa v úvodu).

Pokud kodifikace vstupuje v platnost dnem vydání, nabízí se otázka, zda vůbec můžeme mluvit o **přirozeném jazykovém vývoji** a jeho kontinuitě. Pokud každá nová kodifikace (alespoň částečně) popírá předchozí, vnáší do vývoje spisovného jazyka přerov a nepřirozený zlom (zvláště pokud platí ze dne na den). Vývoj spisovné češtiny by tak mohl být nahlížen jako sled disparátních skoků.³

¹ Podle F. Dokulila má kodifikace vývoj předjímat; tento pohled však není v kodifikační praxi často uplatňován (DOKULIL 1951-1952).

² Podle Jelínka by k tomuto jevu docházet nemělo. „*Kodifikace spisovné normy se musí opřít o průzkum jazykového povědomí početnějšího vzorku uživatelů spisovné češtiny, přičemž je třeba dospět k obecně přijatelnému kompromisu mezi průměrným spisovným územ tří současně žijících generací*“ (JELÍNEK 1979, 120). Nicméně fakt kompromisu mezi územ žijících generací (pokud by k němu v reálné kodifikační praxi opravdu docházelo) může toto nebezpečí pouze zmenšovat, nikoli odstranit.

³ Praktickým důsledkem (a nevyřešeným problémem) je i to, jak přistupovat ke starým vydáním knih, které jsou k dispozici v několika kodifikačních verzích (jedná se zejména o pravopis).

Jednotliví lingvisté se liší i v názoru na **rozsah kodifikace**, co vše je kodifikační příručka. Většinou se za kodifikační příručky vydávají pouze Pravidla českého pravopisu a Slovník spisovné češtiny. Ale např. z výroku **M. Jelínka**, bychom mohli usoudit, že se kodifikuje i mluvnicemi, statěmi a články v časopisech.⁴ Je přitom zřejmé, že jen některé články a monografie (tedy jen někteří autoři) mají tuto „výsadu“. Např. o Běličově článku (BĚLIČ 1961) se píše jako o „osvobozujícím“ zásahu, zatímco o jiných návrzích (zejména P. Sgalla) se vytváří dojem necitlivého jazykového plánování, protože jím navrhované prostředky se pospisovně „prostě“ brání (JANČÁKOVÁ – KOMÁREK – ULIČNÝ 1993, 88). Fakt, že tento aspekt rozsahu není jednoznačně upřesněn⁵, rovněž přispívá k tomu, že hodnocení prvků na ose spisovný-nespisovný (či správný-nesprávný) nemůže mít pevnou a jednoznačnou oporu v kodifikaci, jak někteří lingvisté a zejména učitelé češtiny tvrdí.

Pod pojmem rozsah kodifikace můžeme také rozumět to, na jakých rovinách se kodifikace uplatňuje. „*Zatímco normy nižších jazykových rovin mohou být poměrně strohé, normy rovin vyšších musí poskytovat uživateli jazyka větší volnost (možnosti výběru). Normy nižších jazykových rovin se proto i snáze kodifikují než formy rovin vyšších.*“ (NEBESKÁ 1999, 73) Dochází tak k zjevné asymetrii mezi normou, která zahrnuje všechny jazykové roviny, a kodifikací, která se omezuje pouze na ortografii (ortoepii), morfologii a částečně lexikon. Kodifikace je tak vždy v této oblasti neúplná, což se projevuje i ve snahách (většinou neúspěšných) bílá místa zaplnit (např. ROMPORTL 1961).

Z jiného úhlu pohledu se kodifikace soustředí pouze na jazykovou **formu** a **obsahu či významu** se větší pozornost nevěnuje. Pokud má kodifikace sloužit jako „obrana adresáta“ před nezodpovědným mluvčím regulací přirozené variability jazyka, a tím zvýšením prediktability výpovědí, pak současná kodifikace zaměřená na formu není vhodným nástrojem k dosažení tohoto cíle.

Principy a důsledky nekompletnosti a „kontrastivnosti“ kodifikace

Rozsah kodifikace je faktem, který do velké míry ovlivňuje kodifikační činnost samu. V této souvislosti se totiž nabízí otázka, zda má kodifikace podávat úplný popis jazykového systému nebo zda se má soustředit pouze na problémové pasáže.

Popis normy, tak jak ho podává současná kodifikace, se jeví jako **kon-**

⁴ „...měli bychom nyní přistoupit k rozboru jednotlivých mluvnických oddílů. To by si však vyžádalo mnoho místa, protože by bylo nutno konfrontovat kodifikaci platnou v „České mluvnicí“ se zpracováním v jiných mluvnicích, monografiích a článcích“ (JELÍNEK 1961, 227).

⁵ V době, kdy byl psán tento příspěvek, se v časopise NŘ rozbíhala diskuze na téma, zda má tento časopis kodifikační pravomoc (ADAM 2005). Potvrzuje se tak, že se jedná o nevyřešený problém.

trastivní⁶. Tímto termínem mám na mysli fakt, že se kodifikace zaměřuje především na ty jevy, v nichž uživatel potencionálně chybuje.⁷ Nezaznamenává tedy celý jazykový systém, ale soustředí se na jeho problémové pasáže,⁸ „kodifikace se v prvé řadě zaměřuje (a) na jevy v lingvistické teorii nejdrobněji zpracované, (b) na jevy nejsnáze objektivně (a pokud možno jednoznačně) zachytitelné a (c) na jevy prestižní, to je takové, jejichž **nesprávná podoba nejspíše vyvolává záporné společenské hodnocení** [zvýraznil V.C.]“ (KRAUS – KUCHAR – STICH – ŠTÍCHA 1981, 228).

Za kodifikační příručky jsou považovány rozsahem nejstručnější (SSČ, PČP, Příruční mluvnice češtiny), pokud mají nějaký pendant, vždy se jedná o rozsáhlejší publikaci (SSJČ, příp. PSJČ, Mluvnice češtiny, PČP – akademické vydání). Zjevně je tedy kodifikační příručkou ta, která provádí největší selekci, a to ne na základě frekvence, ale právě na základě potenciální *chybovosti* uživatelů.

Kodifikační příručky tedy vypadají tak, že je v nich (přednostně) uvedeno jen to, v čem rodilí mluvčí často chybují. Jedná se však převážně pouze o odchylky od kodifikačních příp. noremních pravidel. Na rovinách systému a úzu potřeba upozorňovat mluvčí na „chyby“ nevyvstává, a proto se jim kodifikace ve zvýšené míře nevěnuje.

Konkrétní příklad, kdy se kontrastivnost v uvažování o kodifikaci uplatňuje, představuje J. Bělič. „*Travníčkův zákaz podoby ho ve 4. pádě jedn. čísla střed. rodu, ještě zdůrazněný proložením, sám ovšem nasvědčuje, že tento tvar, od původu 2. pád jedn. čísla, v povědomí uživatelů spisovného jazyka žije i pro pád čtvrtý a že přes všechny zákazy do spisovného jazyka proniká.*“ (BĚLIČ 1961, 267) Toto tvrzení implikuje, že se preskriptivní kodifikace zaměřuje na to, v čem mluvčí (potencionálně) chybují a podává návod na řešení těchto „chyb“.

⁶ Tento pojem užívám analogicky k pojmu kontrastivní gramatika. Jedná se tedy o popis na podkladě nějakého jiného systému.

⁷ Typickým příkladem může být pravopisný slovník v PČP.

⁸ Není přitom bez zajímavosti, že už sama „spisovnost“ v názvu kodifikační příručky určuje její kontrastivnost a nedeskriptivnost. Kontrastivnost se také jednoznačně projevuje v pracích o češtině jako jazyku cizím. Kodifikace obsažená v příručkách pro cizince podává mnohem přesnější popis jazykového systému právě z toho důvodu, že se nezaměřuje na problematické jevy. „*Jiná obtíž, o které se musíme zmínit, pramení z toho, že popis češtiny, který máme k dispozici, není – aspoň v některých směrech – pro tento účel dost úplný. V žádném případě pak nelze vystačit s tím, co obsahují naše běžné školní učebnice. Tyto příručky jsou psány pro Čechy a jejich cílem je upevnit normu, kde je to nutné; jevy, které jsou z hlediska Čecha samozřejmé, opomíjejí.*“ (HLAVSA 1965, 68) Je známým faktem, že učebnice češtiny pro cizince zaznamenávají mnohem víc paradigmat než jakákoli kodifikační příručka. Právě „upevňování spisovné normy“ implikuje, že se v případě kodifikace nejedná pouze o popis reality, ale o záznam jevů, jejichž používáním by se mohlo předejít „nezáhodnému“ vývoji v jazyce.

Kontrastivnost se projevuje i v případech, kdy zahrnutí nějakého jevu do kodifikace odporuje jednomu z kodifikačních kritérií. „...šlo o to zdůraznit ty oblasti normy, v nichž existují i jevy sice nesystémové, ale užité.“ (STICH 1979b, 249) Tento výrok by se dal interpretovat i tak, že daný prvek byl prosazován (protože byl systémový a „chybovalo“ se v něm). Později byl již tlak úzu neudržitelný, byl proto kodifikován jeho nesystémový avšak uzuální konkurent. Úzus se pak stává rozhodujícím činitelem, který zdůvodňuje existenci prvku v kodifikaci.

Pokud je kodifikace (a činnost lingvistiky v oblasti jazykové kultury) kontrastivní, pak je kodifikace s velkou mírou nadsázky seznamem jevů, které mluvčí **neumějí používat** nebo které **nepoužívají**. Odlišit přitom tyto dva aspekty některých kodifikovaných prvků není zcela triviální.

Otázka je, jestli se už jedná o kontrastivnost kodifikace, když se upozorňuje na problematické jevy. Teoreticky si můžeme představit situaci, kdy se v gramatice či slovníku uvádí, že nějaký prvek je používán ve významu X, přestože by jeho strukturní výklad (původní význam, stejně/podobně časté použití apod.) odpovídal spíše významu Y. Takový popis by tedy neimplikoval hodnocení, že mluvčí v tomto bodě chybují, užívají formu nesprávně. V současné kodifikaci, pokud upozorňuje na problémové jevy, je modalita těchto „popisů“ však většinou imperativní a hovoří se o nesprávném (či nespisovném) použití. Sama existence popisu problémových jevů tedy nemusí být průvodním jevem kontrastivnosti v kodifikačním přístupu. Konstitutivním rysem je spíše zanedbávání neproblémových pasáží a přesvědčení, že problémovou část jazyka je třeba (i proti běžnému úzu) nějakým – většinou preskriptivním – způsobem „řešit“ a upevňovat tak spisovnou normu.

Kontrastivnost se uplatňuje i v přijímání **nových jevů do kodifikace** (nebo v nově interpretovaných jevech). Kontrastivnost tak nahrává tradičnosti kodifikace. Pokud je mnoho inovací hodnoceno jako nedbalost či chybné použití (např. otevřené vokály jsou většinou fonetiků hodnoceny jako nestandardní vyjadřování, nikoli jako vývojová tendence), pak se kontrastivnost kodifikace projevuje v nepřijímání těchto prvků a v prosazování jejich tradičních konkurentů. Pokud by v těchto případech nikdo nechyboval, jako se nechybuje např. ve výslovnosti hlásky [m] (snad s výjimkou ojedinělých logopedických vad) – nejednalo by se tedy o problematický jev – pak by v kodifikaci nebylo o otevřenosti spisovných vokálů ani zmínky. Otázkou ovšem je, na jakém základě je odlišena „chyba“ od vývojové tendence, což je problém v české lingvistice, pokud vím, neřešený.

Z kontrastivnosti vyplývá paradox, který je charakteristický tím, že ze shodných příčin vzejdou dva protichůdné výsledky. Při vytváření kodifikace je nízká frekvence používání „správné“ varianty nějakého prvku důvodem ve shodě s kontrastivním charakterem kodifikace pro její zaznamenání v kodifikaci. Logika je tedy asi taková, že danou variantu je třeba kodifikovat, protože

se v tom často chybuje/je často užívána podoba „nesprávná“.⁹ Může nastat i jiný případ, kdy je varianta prvku tradičně kodifikací zahrnovaná při reformě kodifikace vypuštěna právě z toho důvodu, že je už zastaralá a/nebo není používána. To ovšem znamená, že se používá stejná úvaha jako v předchozím případě: daný prostředek je třeba z kodifikace vypustit, protože se v něm často chybuje/je málokdy používán „správně“.

Ze stejného impulsu (tj. malé frekvence správného používání¹⁰) je tedy vyvozen naprosto odlišný závěr s protichůdnými důsledky pro platnost prvku v kodifikaci. Otázkou potom tedy je, jaké kritérium rozhoduje o tom, zda *daný prvek, který je málokdy používán správně*, bude součástí kodifikace či nebude. Pokud frekvence tímto kritériem není, pak je na místě představa, že konečné slovo o platnosti prvku v kodifikaci je dáno arbitrárním rozhodnutím orgánů vytvářejících kodifikaci.

Kontrastivnost kodifikace tedy implikuje chybové jazykové chování (aniž by se definovalo, co to chyba je). Navíc kodifikace se tak chová bez ohledu na to, že právě prostřednictvím „chyby“ se často odehrává jazykový vývoj.

Kodifikační kritéria

F. Daneš rozdělil kodifikační postup do tří etap.¹¹ V první, deskriptivní (zjišťovací) etapě se má zjistit a popsat „existující spisovná norma, objektivně, v celé své složitosti, rozrůzněnosti a dynamičnosti“. Druhá, regulativní (normativní) etapa má dvě podetapy: a) vyhodnocovací (evaluativní), v níž se ohodnotí (rozliší) „jazykové prostředky a způsoby jejich užívání podle jistých objektivních kritérií“ a b) podetapu vlastní kodifikace, v níž se na základě výsledků předcházejících etap provede vlastní kodifikace. V závěrečné etapě prováděcí (strategicko-taktické) jde v podstatě „o nalézání a využívání nejrůznějších cest, postupů a prostředků pro „uvádění kodifikace do praxe“ (DANEŠ 1979, 79n). Dále Daneš odvozuje hierarchii „objektivně zdůvodněných kritérií pro hodnocení spisovného jazyka“: noremnost, adekvátnost k funkcím a systémovost. (DANEŠ 1979, 87n) Soudí se, že kritéria funkčnosti a systémovosti odpovídají vlastnostem jazyka, takže je žádoucí je prosazovat a podle nich předvídat vývoj (HLAVSA 1996). K těmto kritériím bychom mohli přidat ještě kritérium celonárodnosti, které více či méně explicitně objevuje v teoretických pracích o kodifikaci (např. ULÍČNÝ 1993).

⁹ Lingvisté v tomto procesu vidí upevňování normy spisovného jazyka.

¹⁰ Ponehávám stranou případy, které mají nízkou frekvenci absolutně, tedy nezávisle na „správně“ nebo „špatně“ variantě. Paradox kontrastivnosti se tak týká pouze prvků, které mají jednu kodifikací nepodporovanou podobu poměrně vysoce frekventovanou, která konkuruje kodifikací uznávané, avšak méně frekventované podobě.

¹¹ Srov. „*This prescriptive intervention (...) consists of eight separate, but closely related modes of activity: recognition of need, identification of targets, censorship, eradication, prevention, replacement, reception and evaluation.*“ (THOMAS 1991, 84)

První kodifikační kritérium, **normovanost/ustálenost (vžitost)**, omezuje jazykovou kulturu pouze na jednu varietu národního jazyka, spisovnou češtinu. Před jazykovou kultivací tak vyvstává dvojitý problém. První obtíž souvisí s důsledky tohoto kritéria pro jazykovou praxi. Implikuje totiž, že kultivované jazykové chování je pouze spisovné, což je nesamozřejmý závěr¹², se kterým se neztotožňuje např. F. Daneš¹³. Pokud by ovšem panovala shoda o tom, že kultivovanost se kryje se spisovností, pak by nastal druhý problém, který se týká zjišťování toho, co je spisovné (viz CVRČEK 2006).

Vícekrát již bylo v české lingvistice upozorňováno na nebezpečí pohybu v kruhu při řešení problematiky zjišťování spisovné normy. Formulace, které zjišťování spisovné normy opírají o spisovné projevy,¹⁴ není možno právě z tohoto důvodu přijmout (viz NEBESKÁ 1999, 96). Jelikož nejsou přesně stanovena kritéria spisovnosti a její pojetí je v podstatě tradiční a na základě shody s platnou kodifikací, dochází tak k zakonzerování statu quo.¹⁵ Z přístupu ke spisovnosti založeném na shodě s kodifikací (tedy kodifikované = spisovné) vyplývá i fakt, že noremnost prvku je až sekundární, jelikož zásadní roli při takovémto hodnocení jazykových prostředků hraje právě kodifikace. Noremnost tak není kritériem kodifikačním (pro vytváření kodifikace), ale spíše atributem prvku, který je již kodifikován.

Odlišení normy od kodifikace, které se tak často zdůrazňuje, navíc zatemňuje velká míra závaznosti kodifikace. Těžko si dokážeme představit situaci, ve které by mluvčí použil prostředek, který není v kodifikaci, a obhajoval jeho použití tím, že je to prostředek noremní. „*V pojetí pražské školy rozumí se ovšem kodifikací objektivní zachycení normy (...). Podle našeho pojetí jen takováto kodifikace může podporovat kladný vývoj normy, nestává se jeho brzdou.*“ (JEDLIČKA 1968, 123) Pokud ovšem lingvistika nemá objektivní kritéria toho, co je „kladný vývoj normy“, těžko se může stát, že by si mohla ověřit, zda tento vývoj kodifikace opravdu podporuje.

¹² Srov. „...ani mezi lingvisty zdaleka není jednota v tom, zda za kultivované vyjadřování považovat i jazykové projevy, které obsahují nespisovné nebo ne plně spisovné prostředky...“ (NEBESKÁ 1993, 99)

¹³ „...je asi lépe mluvit dobře nespisovně než špatně spisovně.“ (DANEŠ 1969, 97) Podmínkou kultivovanosti tedy není spisovnost, „lze se vyjadřovat nekultivovaným způsobem a užívat přitom spisovného jazyka, stejně jako je možno hovořit nespisovně (nebo neplně spisovně) vytříbeným způsobem.“ (DANEŠ 1969, 98)

¹⁴ Např. „...značná pozornost se [při zjišťování spisovné normy] věnuje mluveným projevům, a to i spontánním, ovšem spisovným...“ (JEDLIČKA 1978, 62)

¹⁵ Nemaleou roli v tomto procesu hraje i preskriptivnost kodifikace, která zmenšuje přirozenou orientaci mluvčích v normě právě svým imperativním charakterem. Pokud se jako noremní jeví prostředek, který je přijat (resp. přijatelný) jazykovým společenstvím (DANEŠ 1979), pak právě preskripcí znemožňuje zjistit noremní prostředky pouhým průzkumem u mluvčích.

Neúplnosti **funkčního kritéria** byla věnována již celá jedna monografie (STARÝ 1995). Ve světle této práce se tedy funkčnost nejeví jako prostředek, který by byl schopen hrát v kultivačním procesu roli neselhávajícího kritéria. I kdybychom však připustili, že vývody Z. Starého, nemají pro kodifikační praxi valný důsledek, vyvstává zde i jiný problém. Funkční kritérium se nezdá být v souladu s kritériem noremnosti. Funkcionalismus pražské školy by měl dávat přednost funkčnímu střídání kódů (např. používání spisovné češtiny k vyjádření ironie, odstupu apod. na pozadí neutrálního obecně českého projevu), jak na to upozorňuje L. Hammer (HAMMER 1993) nebo Ch. Townsend (TOWNSEND 1993), ale omezením kultivační činnosti pouze na spisovný standard se dává přednost přístupu přesně opačnému.

Kritérium **systémovosti** je používáno zejména proti návrhům prosazujícím obecně české tvary do kodifikace. Samotný argument systémovosti by přitom nahrával obecně češtině spíše než spisovné. Proklamace lingvistů se nesou dokonce v tom duchu, že obecná čeština je systémovější útvar než čeština spisovná.¹⁶ Nesystémovost je ovšem možné posuzovat i z toho pohledu, že přijetím obecně českých tvarů s platností dublet ve spisovném jazyce by došlo k promíchání prvků ze dvou systémů, a tudíž by byla ohrožena systémovost spisovného jazyka. Tento vývod ovšem počítá s útvary rozdělením češtiny. Pokud bychom kultivační činnost neomezovali pouze na spisovný jazyk, ale za základ bychom brali češtinu vůbec, argument nesystémových výpůjček z obecné do spisovné češtiny bychom použít nemohli. Stále bychom se pohybovali v rámci jednoho jazykového systému, a to systému češtiny jako celku. Nemluvě o tom, že spisovná čeština nemá jiný zdroj, z kterého by se obohacovala, než obecnou češtinu. Výsledky aplikace tohoto kritéria se tedy mění v závislosti na tom, jak abstraktní systém vezmeme za základ pro jeho uplatňování.

Zjevně však pozice systémovosti v hierarchii kritérií dává možnost, že je „přehlasována“ kritériem nadřazeným. Tak se stává, že nesystémový prvek se udrží ve spisovné češtině přes protesty lingvistů¹⁷ (např. *velín*), a to jen proto, že na spisovnou češtinu vyvíjí tlak úzus. Úzus vybírá dobře, nechává si nesystémové anomálie, včas se zbavuje starých (byť systémových) analogií (např. infini-

¹⁶ „Celkem lze konstatovat, že ve vývoji spisovného jazyka převládají pohyby směrem k posilování systémovosti nad pohyby systém porušujícími. Souvisí to s postupným přesunem prostředků z běžně mluveného jazyka do jazyka spisovného, neboť v koiné jsou procesy vedoucí k větší systémovosti intenzivnější. Pokud jde o prostředky nové, je kritérium systémovosti základním kritériem pro jejich přijímání do spisovné normy.“ (JELÍNEK (pseudonym Oldřich Ševčík) 1996, 40)

¹⁷ Srov. s výrokem G. Thomase o systémovosti a postoji lingvistů (ale i mluvčích) k ní: “The anomalies in classificatory systems may be treated by humans in a number of ways: (1) they can go unnoticed, (2) they can be ignored, (3) they can be condemned, or (4) they can be confronted and be made part of a new pattern of reality. The first two treatments may be called *apuristic* and correspond to the viewpoints of the neogrammarians and the descriptivists respectively; the third is *puristic*; and the fourth *anti-puristic*.” (THOMAS 1991, 34)

tiv na -ci). Zatímco tedy úzus dokáže pružně odlišovat, co je komunikačně výhodné, kodifikace této volby „ústý“ není schopna. Jinými slovy, kodifikace nemá stejnou možnost jakou má úzus, tj. vybírat prostředky podle jejich účelnosti. Logickým vyústěním tohoto rozporu by bylo dát úzu rozhodovací pravomoc v těchto otázkách. O nechuti k tomu svědčí mj. B. Havránek: „*O této normě, o tomto pravidelném souboru jazykového celku lidového stačí říci, že do něho náleží to, co kolektiv tím jazykem (nářečím) mluvící přijme, co najde přijetí v jazykové jednotě ... nebo úplně prostě, že o něm rozhoduje úzus...*« (Havránek, B.: *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*. In: *SČJK 1932*, s. 32-84). *Pro normu spisovného jazyka však úzus není postačujícím kritériem, protože spisovný jazyk jednak má rozmanitější funkce, jednak je útvarem regulovaným, je záměrně kultivován...*“ (NEBESKÁ 1999, 15).

Jako kritérium je **celonárodnost** zjevně porušována, pokud se jedná o tzv. moravské varianty, k zablokování obecně českých prvků pronikajících do spisovného úzu (ať už je vymezen jakkoli) je však často toto kritérium používáno. Uznání celonárodně rozšířených prvků obecné češtiny ve spisovném standardu brání tlak zejména moravských lingvistů, kteří se bojí „zvýhodnění“ většiny mluvčích obecné češtiny proti menšině mluvčích interdialekty moravskými.¹⁸ Samo o sobě je to jistě požadavek chvályhodný, utlačování menšin je v našem kulturním okruhu považováno za nepřijatelné. Jakákoli změna kodifikace, která je založena na objektivním poznání změn v normě, by ovšem měla vycházet z většinovosti úzu, a tím pádem existuje menšina, která daný prostředek nepoužívá a jejím kodifikováním se dostává do nevýhody. Jinými slovy, výběr kritérií při kodifikaci vždy některé funkce aproximuje jiné nikoli (nebo méně), tudíž vždycky existuje menšina, která je nějak poškozována.

Je nutné připomenout, že všechna popsaná kritéria jsou naprosto legitimní v řečové praxi jednotlivců. Jejich oprávněnost v aplikování na celý jazyk již tak zřejmá není. Mluvčí se může rozhodnout, že jeden konkrétní projev chce říct tak, aby byl co „nejspisovnější“ nebo aby působil starobyle, jiný, aby byl co nejsrozumitelnější apod. Představa však, že jazyk bude podřízen jednomu z těchto kritérií (nebo skupině kritérií), je se svobodou výběru v rozporu, protože jazyk by upřednostněním jednoho z kritérií byl již tak „předpřipraven“ k jednomu účelu, že mluvčí by neměl možnost výběru.

Při **kombinaci dvou nebo více kritérií** se však dostává do popředí problematika jejich hierarchie. F. Daneš odvozuje hierarchii kritérií pro hodnocení spisovného jazyka, ve které se prioritnost kritéria noremnosti zdůvodňuje insti-

¹⁸ O zvýhodnění by se ovšem dalo mluvit pouze v případě, pokud by se jednalo o uznání výhradně spisovnosti obecně českých tvarů (tedy o zákaz používání dosavadních variant ve prospěch těch obecně českých). Takový návrh však nebyl nikdy předložen a usílí, které reprezentuje P. Sgall et al., si vždy kladlo za cíl obohacení spisovné normy o prvky obecné češtiny ve funkci dublet.

tucionalizací (v kodifikaci), která je nezbytnou podmínkou efektivního společenského fungování spisovného jazyka a jejímž základním projevem je existence obecně závazné, přijaté a přijímané normy spisovného jazyka. Nadřazení funkčního kritéria nad systémovostí je vedeno tím, že primární je potřeba celospolečenského dorozumívacího nástroje v jistých, společensky nejdůležitějších komunikačních funkčních oblastech. (DANEŠ 1979, 89) Je přitom zjevné, že součinnost kritérií v kodifikační praxi se neřídí vždy pouze popsanou hierarchií.

Tento příklad hierarchizace kritérií sleduje za základní cíl společenskou prospěšnost z jazykové kultivace. Nijak však nezdůvodňuje, proč je podmínkou úspěšného fungování spisovného jazyka jeho institucionalizace. Otázkou je, zda to není spíše přání lingvistů než realita (skutečnost, že existují jazyky nemající preskriptivní kodifikaci, podporuje spíše to první). Při současném sepětí normy s kodifikací v případech této hierarchie dochází k upřednostňování jevů v kodifikaci již obsažených, což vždy znamená jistou stagnaci (slovy PLK „stabilitu“). Daneš rovněž předpokládá, že z funkčního kritéria lze získat informaci o tom, které funkce jsou „dobré“, a tedy záhodné, a které nikoli. Z toho samozřejmě plyne i restrikce funkcí.

Danešova hierarchie tak preferuje stabilitu jazykového systému před variabilitou, funkční neúplnost před funkční univerzalitou a pravidelnost před anomáliemi. Opodstatněnost těchto preferencí je však z lingvistického hlediska minimálně sporná. Stabilita (na rozdíl od termínu stagnace) se zdá být žádoucí pro komunikaci. Nicméně nebyl podán relevantní argument, že by stabilita byla jinou hierarchizací nebo uplatněním jiných kritérií narušena či ohrožena. Z hlediska dorozumívacích potřeb lze jako oprávněnou námitku uvést fakt, že mluvčí potřebují pružně reagovat na nové skutečnosti, což předpokládá variabilitu, která je navíc předpokladem jakéhokoli jazykového vývoje.

Proti vyzdvihování variability stojí názor, že kodifikace je jakási ochrana čtenářů/posluchačů před nezodpovědným mluvčím/pisatelem. Kodifikace by proto měla preferovat posluchače, snižováním přirozené variability zvyšovat percepční prediktabilitnost prostředků, a sloužit tak jako objektivní korektiv snadné srozumitelnosti.¹⁹

Tento pohled je veden myšlenkou, že při diskomunikaci je většinou chyba na straně mluvčího, následky ovšem nesou oba komunikanti (zhruba stejně). Argument tedy podporuje kodifikaci z toho důvodu, že její dodržování je výhodné pro úspěšnou komunikaci. Pokud tuto premisu přijmeme, je třeba zodpovědět otázku, jak interpretovat fakt, že je kodifikace tak často v běžném hovoru porušována. 1) Mluvčí o dorozumění nestojí (chápu výhodnost kodifikačních pravidel, ale necítí potřebu je naplňovat, protože jejich cíl není

¹⁹ Toho ovšem kodifikace zaměřením na oblasti, v nichž je variabilita nejnižší (jazyková forma, pravopis, morfologie), nemůže účelně dosáhnout.

totožný s cílem kodifikačních pravidel, tzn. dorozumět se) nebo 2) nabízená výhodnost není pro mluvčí zjevná, nepocitují ji; pak je otázka, jestli dodržování spisovného standardu opravdu vede k výhodnému komunikačnímu prostředí a mluvčí to jen necítí nebo zda je to pouze sebeklam tvůrců kodifikace, kteří ve svém díle vidí něco, co nespĺňuje.

V každém případě by zaujetí informační strategie na rozdíl od preskriptivismu (zvláště pokud si výhodností svých doporučení nemůžeme být jisti) bylo vhodnější odpovědí na úkoly a cíle, které si lingvistika v tomto ohledu před sebe staví.

Pokud bychom se drželi Danešova rozdělení kodifikační činnosti, tak po první fázi zjišťovací přijde fáze evaluační. Zjevně zde hraje roli, jakou „politicou“ sílu zastávají propagátoři inovací/reforem a jakou pozici v kodifikační komisi mají spíše tradičně orientovaní lingvisté.²⁰ V souvislosti s tím se můžeme ptát, jak je možné, že P. Sgall uvádí v 60. letech v diskuzi o obecně češtině příklady, které byly navrhovány k reformě kodifikace už o 30 let dříve. Smutným závěrem je, že většina těchto prvků, přes částečnou shodu v 60. letech, dodnes kodifikována nebyla. Přitom oba druhy postojů, tradiční i progresivní, jsou v řečové praxi (jazykovém managementu) naprosto legitimní. Otázkou zůstává, zda jsou stejně legitimní při kodifikační praxi, kdy se zvolená kritéria implementují všem mluvčím na celou skupinu projevů. Jinými slovy, o vědecké pravdě se nehlasuje, v běžném vědeckém provozu, jakým je i příprava kodifikace, to však bezvýhradně neplatí. Vždy někdo hodnotí, vybírá. To je přitom aspekt jazykové kultury, který vyvolává nejvíce otázek po legitimitě takového kultivování jazyka.

Argumentem proti snahám, které se snaží liberalizovat současnou kodifikační praxi, je často postoj mluvčích, kteří prý striktní spisovnost prvků vyžadují. Proti údajně mechanickému posuzování jazyka se staví systém hodnot a preferencí mluvčích, *“language phenomena (...), are established not only from objectively observed data but also from attitudes, evaluations, connotations and traditions which come with them”* (KRAUS 1993, 44). Nabízí se zde však otázka, jak zjistíme preference mluvčích, které ve svém úzu nedávají najevo.²¹

Tyto postoje zdůrazňují pouze při přímém dotazu na evaluaci určitých jevů. Kodifikační praxe pak dává za pravdu těmto postojům (z větší části získaným ve škole při osvojování kodifikace) a ne popisu současné reálně existující spisovné normy (pomiňme, že ji v důsledku sepětí s kodifikací neumíme spolehlivě odlišit od nespisovné normy). Mluvčí jsou ze školy naučeni, že tímto

²⁰ Tento problém se zjevně týká pouze monopolní kodifikace, která je podle P. Garvina (GARVIN 1993) *academy-governed*. Druhý typ kodifikace, *free-enterprise*, je pro svou pluralitu vůči tomuto problému imunní (může vzniknout kodifikace „tradičního spisovného jazyka“ stejně jako kodifikace „mluvíme nově, progresivně“ apod.).

²¹ Viz BAYEROVÁ – NERLICOVÁ 2004.

způsobem opravdu mluví (či je správné mluvit), přestože průzkum úzu ukazuje něco jiného.

Jazyková praxe a intervence (fyzikální metafora)

K současné kodifikační praxi v češtině patří intervence do jazykového vývoje. Abych mohl nastínit, jak kodifikace v tomto kontextu funguje a jaké řešení situace navrhuji, je třeba nejdříve obecně rozebrat intervence, kterými je jazyk zasahován.

Pracovně si intervence můžeme rozdělit na **institucionalizované** a **individuální**. Těmi institucionalizovanými myslím především standardizační procesy (v našem případě především kodifikační zásahy, nehledě k tomu, zda jsou podle typologie vypracované P. Garvinem (GARVIN 1993, 42n) *academy-governed* nebo *free-enterprise*). Dalším institucionalizovaným působením tohoto druhu je pak vyučování ve školách a jazyková praxe v médiích. Individuální intervence se projevují např. v rozhovoru dvou mluvčích, v němž jeden opraví „chybu“ druhého, autocenzurou určitých výrazů, na pomezí individuálních a institucionalizovaných intervencí do jazyka může být např. korektorská praxe apod.

Vztah obou těchto typů nelze striktně oddělit, protože institucionalizovaná intervence se často vydává za jakési zobecnění intervencí individuálních, kterou provádějí více či méně fundovaní odborníci.²²

Současnou intervenční praxi se pokusím popsat s pomocí fyzikální metafory tzv. **Brownova pohybu**. Tímto fyzikálním pojmem se rozumí „*nepravidelný pohyb malých částic v plynech nebo kapalinách, vyvolaný tepelným pohybem jeho molekul*“ (*Všeobecná encyklopedie*, Diderot, Praha 1999, sv. 1). Charakteristické pro tento jev je, že pohyb částic je chaotický a účinky nárazení jedné částice do tělesa vystaveného tomuto jevu se ruší působením částice jiné. Teoretický případ, při kterém by se částice „domluvily“ a do tělesa narážely jen z jedné strany, což by mohlo mít za následek posunutí tělesa, je ovšem velmi nepravděpodobný. Zároveň hybnost jedné částice je tak malá, že i v případě rovnosti sil na obou stranách (což je jev stejně nepravděpodobný jako „dohoda“ mezi částicemi), jedna samotná částice svým nárazem do tělesa jeho polohu nezmění.²³

Můžeme si jazyk představit jako objemný a hmotný objekt, který se pohybuje v prostředí nějakého plynu či kapaliny. Jednotlivé částice, které do něj

²² Lingvistika takto postupuje často, zvláště když napodobuje procesy, které (ne)vědomě provádějí mluvčí při své jazykové praxi a zobecňuje je – např. výběr synonym pro lepší porozumění při rozhovoru na straně mluvčích a vytváření slovníků synonym v případě jazykovědy.

²³ Přirozeně vliv hybnosti částic na těleso je závislý na hmotnosti a objemu tělesa, pro naše účely předpokládám těleso větší a hmotnější než pylové zrnko, na němž byl pohyb R. Brownem pozorován.

narážejí, mohou pak zastupovat individuální intervence mluvčích. Samotný pohyb tělesa znázorňuje (imanentní) vývoj jazyka.

Každý pohyb tělesa vyvolává odpor, tření. Stejně tak vyvolávají odpor u archaičtější naladěných mluvčích některé jazykové inovace, na které reagují s odporem ne nepodobným tomu fyzikálnímu (v jazykové praxi je to např. autocenzura, nepoužívání daného progresivního prostředku nebo jeho otevřená kritika). Stejně tak se najde část mluvčích, kteří změny podporují a „tlačí“ na jazyk ve směru jeho pohybu-vývoje. Tyto protikladné síly (progresivní vs. archaizující²⁴) se tak vzájemně ruší ve prospěch původního pohybu-vývoje. Protikladnost sil působících na jazyk konstatoval i A. Stich: „*Jazyk fungující a společensky se uplatňující v dimenzích jazykové kultury bývá objektem divergentních nebo protikladných snah jednotlivých sociálních skupin. To se někdy ještě dále komplikuje tím, že křížem přes rozvrstvení sociální jde rozvrstvení generační*“ (STICH 1979a, 103). Směr působení dané částice představuje přístup k jazykové praxi, očekávání mluvčího od jazyka, vyjadřovací potřeby na jazyk kladené.²⁵

V podstatě mimo představu Brownova pohybu a zavedenou metaforu stojí **intervence institucionalizované**. Každá takováto intervence, jelikož má mnohem větší „sílu“ než jeden mluvčí, může do jisté míry ovlivnit směr pohybu-vývoje tělesa-jazyka. Jak bylo již řečeno, institucionalizované intervence jsou jakýmsi zobecněním individuálních intervencí, upřednostňují některé požadavky na jazyk, jiné upozadují. Teoreticky mohou nastat tři krajní, v realitě však v taktu vyhraněné podobě neexistující, případy: (1) **intervence má opačný směr** než jazykový vývoj (odpovídá zhruba archaizujícímu purismu), (2) **intervence je mimoběžná** ke směru jazykového vývoje (ostatní druhy purismu – estetický, elitářský, obranný apod., podrobnější klasifikace jednotlivých typů purismu viz THOMAS 1991) a (3) **intervence má směr shodný s vývojem** (ideální případ jazykové kultivace tak, jak byl zamýšlen Pražskou školou).

V prvním případě jde o institucionalizovanou intervenci, která se snaží zabránit jazykovému vývoji, hlavním kritériem intervenčních snah je shoda s předchozími vývojovými fázemi jazyka. Sjednocuje tedy individuální intervence mluvčích, kteří jsou archaičtější naladěni. Motivace této intervence může být mnohá, stejně jako její výsledky.

²⁴ Daneš (DANEŠ 1979) rozděluje mluvčí mj. podle jejich postoje k jazykovým změnám na rezistentní vůči změnám a ochotně změny přijímající.

²⁵ Mohlo by se zdát, že tato metafora nezohledňuje sílu jednotlivých intervencí; intervence veřejně činných osobností se zdá mít větší váhu než intervence „obyčejných“ lidí. Ve skutečnosti se dá uvažovat o tom, že všechny intervence mají stejnou váhu, pouze některé intervence jsou kvůli svojí prestiži více napodobovány. Proto můžeme tvrdit, že intervence slavných osobností je stejně silná jako všechny ostatní, je pouze napodobována větším počtem mluvčích. Navíc i v případě těchto intervencí se však jedná o pluralitu, je proto pravděpodobné, že i tyto se vzájemně do velké míry ruší.

V případě institucionalizované intervence směřující mimoběžně k trajektorii vývoje se jedná o sjednocení intervenčních sil, které usilují o vychýlení tělesa z nastolené dráhy. Tento typ intervence primárně nechce brzdit vývoj, je sjednocením individuálních intervencí, které chtějí jazyk např. „obohatit“ nebo jej diferencovat od jazyka sousedního (separační funkce) apod.

Pokud se budeme opírat o Mathesiův výrok, že „*dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces tříbení trochu urychlili...*“ (MATHESIUS 1932, 25), má tento typ institucionalizované intervence (spojované v tradici pražské školy především s kodifikací) v ideální podobě charakter sjednocení spektra těch individuálních intervencí, které působí ve směru pohybu vývoje. I když ponecháme stranou „noetický optimismus“ Mathesiova výroku, měla by se v ideálním případě institucionalizovaná intervence snažit působit na těleso ve směru, který je dán pohybem tělesa v naší metafoře, tedy ve směru vývoje jazyka. Jedná se tedy o sjednocený pohyb mnoha mluvčích-částic (vlivem školy, médií apod.), který působí na jazyk-těleso jedním směrem. Nastává tu ovšem několik problémů:

Jak instituce intervenující do jazyka pozná, jakým směrem jde vývoj? Rozpoznat směr vývoje je obtížné, zvláště uvědomíme-li si, že „*jazyk nazíraný, reflektovaný, hodnocený a nějak manipulovaný je vtažen do složité hry sociálních soustav jako jedna z jejich složek. Zde na něho působí sociální síly nejrozmanitějšího druhu, a to bezprostředně i prostředně, přičemž toto zprostředkování bývá někdy tak složité, že ukryvá prvotní motivaci a značně ztěžuje její vědomé uchopení, dešifrování, i pro lingvistu.*“ (STICH 1979a, 101) Jelikož neexistují rodilí mluvčí spisovné češtiny, je téměř nemožné popsat reálnou spisovnou češtinu nezávisle na kodifikaci, a tím spíše poznat vývoj spisovné normy.

Kodifikační intervence podle PLK tedy (není-li možné objektivně poznat vývoj spisovné normy) musí sjednotit všechny částice podporující vývoj. Výsledný vektor institucionalizované intervence tohoto typu by měl být součtem jednotlivých intervencí částic-mluvčích podporujících vývoj. Pokud však dojde k opomenutí některých z těchto částic při „výpočtu“ výsledného vektoru, změní se (sice nepatrně) výsledný směr, a tudíž se vektor kodifikační intervence dostane dříve či později do sporu s trajektorií vývoje.

Poslední poznámka k intervenci, kterou podporovala Pražská škola, není lingvistická, ale v podstatě etická. Je zřejmé, že když je individuální intervence potlačena jazykovým vývojem, má individuum „smůlu“ a musí se s tím nějak smířit (jde o objektivní vývoj, který nelze zastavit, podobně jako je obtížné odvrátit rozvodněnou řeku tak, aby se vyhnula něčímu pozemku). Objektivní důvody, které doprovázejí potlačení individuálních intervencí přirozeným jazykovým vývojem, ovšem v případě kodifikace použít nemůžeme (nejde o samovolný vývojový pohyb ale o volní rozhodnutí lingvistů vytvářejících kodifikaci). Intervenční tlak, který vytváří kodifikace (byť ve jménu vývoje), je proto neodůvodnitelný.

Z této klasifikace vyplývá, že imanence jazykového vývoje je vždy více či méně v rozporu s institucionalizovanými intervencemi a přirozená trajektorie vývoje se vždy (dříve či později) projeví. Tomu neodporuje fakt, že některé takové intervence byly imanencí v podstatě přijaty (např. zásah jungmannovské generace na základě Dobrovského kodifikace). Je otázkou, do jaké míry je tento jev spojen s poznáním jazykové situace a do jaké míry je dán náhodně. Případy, kdy imanence takovéto zásahy nepřijala, jsou však podle mého názoru mnohem častější. (viz i příspěvek prof. Čermáka, který by se dal shrnout parafrází citátu V. Mathesia: cesta českého preskriptivismu je vroubena hroby příkazů a zákazů, které jazyková praxe zašlápla.)

Dál se pokusím nastínit, jaká řešení nám pohled na jazykovou praxi prizmatem intervencí nabízí. V terminologii vypracované F. A. Hayekem představuje jazyk spontánně ustavený řád, tedy **kosmos**. Podle J. Krause (KRAUS 1996) je spisovná čeština (jakožto funkční varieta národního jazyka) příkladem řádu ustaveného působením člověka, fungujícím díky regulaci, tj. v Hayekově terminologii **taxis**.

Kraus měl přitom při srovnávání jazyka s Hayekovou terminologií na mysli jazykový systém, vztahy mezi prvky jazyka. Na stejnou distinkci (kosmos vs. taxis) se ovšem můžeme dívat i z hlediska používání jazyka, z hlediska již zavedené metafory Brownova pohybu. I z tohoto úhlu pohledu se jazyková praxe individuálních intervencí jeví jako kosmos, protože jednotliví mluvčí intervenují do jazyka na základě (osobně pocitované) záhodnosti. **Pluralita** individuálních intervencí zaručuje **spontánnost**, **záhodnost** těchto intervencí zase **řád**. Nestává se například, že by působením individuálních intervencí byl jazyk připraven o některou ze svých vyjadřovacích funkcí. Jinými slovy, co je používáno, je používáno z toho důvodu, že je to účelné (v širokém smyslu slova).²⁶ Individuální intervence zejména kvůli jejich početnosti se tedy buď vzájemně vyruší nebo jejich pluralita zaručuje, že nebudou některé vyjadřovací funkce preferovány nadměru (tedy nad vyjadřovací potřeby daného společenství). Aktualizují se tedy pouze ty potřeby, které jsou skutečně vycitovány.

Jiný případ je ovšem kodifikovaná spisovná čeština. Tento systém není spontánní, jedná se o taxis, tedy umělý řád (jakým jsou např. pravidla fotbalu). Takový řád může dobře fungovat, pokud je aplikován na neměnicí se prostředí; v situaci, jakou je jazyková komunikace, je nutně omezen ve své pružnosti a může aproximovat pouze ty skutečnosti, které jsou v době jeho vytváření nebo regulace známy. Intervence do jazyka je řízená, vždy tedy zohledňuje pouze část

²⁶ Distinkce mezi postoji mluvčích a reálným řečovým územím se tak jeví jako nepoužitelná v uvažování o jazykové kultuře. Zkoumání postojů může přinést jistě zajímavé poznatky, pro jazykovou kultivaci však v současnosti nepodává výsledky, z nichž by bylo možné odvodit adekvátní reakce pro kultivační činnost.

individuálních intervencí a jejich účinek zvyšuje. Nepružnost pak pramení z toho, že jazykověda nemá dostatečné nástroje na to, aby zjistila, které funkce jsou skutečně naplňovány²⁷, které jsou záhodné. Oproti **pružnosti kosmu** tedy vždy stojí **strnulost taxisu**, proti **pluralitě intervencí spontánního řádu** stojí vždy **totalita kodifikační intervence**.

Pokud je právě **pluralita individuálních intervencí** to, co zaručuje pružnost nekodifikovaného jazyka²⁸, odpovědí na potřebné zvýšení komunikativní úspěšnosti a pružnější reakcí na požadavky, které vyvstávají v běžné mluvní činnosti (i v té oficiální), by byla **pluralita kodifikací**²⁹. V lingvistické praxi a v teorii spisovného jazyka se často objevuje názor, že variantnost normy je prostředkem jejího vývoje. Stejný přístup bychom ale mohli aplikovat i na celou kodifikační praxi. Proč by tedy nemohla být variantnost kodifikací prostředkem vedoucím ke zkvalitnění poradenské činnosti lingvistiky, prostředkem vývoje kodifikace?

Představit si pluralitu kodifikačních intervencí není otázka až tak obtížná. V typologii vypracované P. Garvinem by se jednalo o *free-enterprise* kodifikaci.³⁰ Tento způsob by zjevně mohl zaměřením jednotlivých deskriptivních kodifikací na konkrétní komunikační funkce lépe svojí pluralitou a konkurencí uspokojovat všechny potřeby jazykového společenství. Zvolením jedné z kodifikací by mluvčí dával přednost určitým funkcím podle svých preferencí. Jeho výběr jazykových prostředků by ovšem apriori nemusel být předurčen selekcí, kterou vytvářejí lingvisté při sestavování jednotné a monopolní preskriptivní kodifikace, jak je tomu dnes. Neméně pozitivním důsledkem by byla nutnost deklarovat jasně funkce či cíle, kterými se daná deskriptivní kodifikace řídí a které aproximuje.

Pravděpodobně by odmítnutí požadavku plurality deskriptivních kodifikací, které by doporučovaly různé prostředky i pro stejné účely (a opačně), bylo zdůvodňováno hrozbou snížení stability spisovného jazyka, rozkolísání jeho normy. To ovšem není předpoklad, který by se zakládal na ověřených faktech. Kromě toho, že nevím o případě jazyka, který by podobnou tendenci

²⁷ Viz i STARÝ 1995, 22.

²⁸ Právě pružnost nekodifikovaného jazyka by mohla být jedním z důvodů, proč v situaci, kdy mají mluvčí možnost výběru, dávají velmi často přednost nekodifikovanému jazyku před jazykem standardizovaným. Mluvčí tak touto volbou „ústy“ dávají jasně najevo, jaké jsou jejich preference, do jaké míry si cení lingvistických intervencí do jazyka.

²⁹ Zřejmě by taková pluralita způsobila i nižší preskriptivnost takovýchto kodifikací, jejich primárním cílem by tedy mělo být informovat mluvčí o možnostech (a úskalích) jazykového chování.

³⁰ Alternativu k monopolnímu postavení ÚJČ mohlo sehrát např. Grémium pro otázky české jazykové praxe. (viz HAUSENBLAS – KOŘENSKÝ – NOVÁK 1998). Jeho činnost však z finančních důvodů nebyla zahájena.

dokládal, inherentním znakem kosmu rozhodně není nestabilita (jedná se konec konců o spontánně ustavený řád nikoli *chaos*). Zjevně se však v proklamacích lingvistů objevuje iracionální strach před možnou pluralitou standardů. „*Představíme-li si situaci, která by nastala po doporučeném „velkoplošném“ pronikání obecné češtiny a moravsko-slezských interdialektů do spisovné normy, jde nám tak trochu mráz po zádech: kolik by to vlastně bylo spisovných norem?*“ (DANEŠ 1992-1993, 181)

Jiný protiargument by sledoval plnění společenských funkcí kodifikovaného spisovného jazyka, které předpokládají jasnost a přesnost kodifikovaného jazyka. Tento argument je možné odmítnout zejména proto, že v případné konkurenci deskriptivních kodifikačních příruček by dlouhodobě nevítezila ta (nebo ty kodifikace), které by neuspokojovaly tyto potřeby. Navíc je třeba podotknout, že ani současný stav, kdy je kodifikována především morfologie a pravopis, plnění těchto funkcí nijak podstatně nezaručuje.

Při obhajobě současné praxe je navíc třeba rozhodnout otázku, zda by případně „rozkolísání“ spisovné normy bylo větší v případě, že by dnes odmítané prvky byly v různých kodifikacích různě kodifikovány, než v případě, kdy kodifikovány nejsou a jako nestandardní jsou používány v běžném (i oficiálním) hovoru. V situaci, kterou zde navrhuji, je rozkolísáván pouze spisovný standard, zatímco v současné situaci je jazyková praxe rozkolísána v rámci celého jazyka („češtiny vůbec“). Z hlediska mluvčího jsou tyto situace v podstatě totožné s tím rozdílem, že existence variant (tedy i variant deskriptivních kodifikací) dává větší možnost výběru, při kterém se mluvčí spoléhá na vlastní preference. Pokud navíc přijmeme, že věrnějším zobrazením reálné situace je škálovitost na místo propagované dichotomie spisovnost - nespisovnost (nebo jiné obdobné dichotomie, např. správnost - nesprávnost), je rozrušení totality kodifikace jen logickým a žádoucím odrazem daného stavu jazyka.

Závěr

Současná koncepce regulační jazykové politiky nedává jednoznačné odpovědi na otázky: co všechno je kodifikační příručka, jaká je platnost kodifikace a jak se může kodifikace a jazyk vyvíjet.

Kodifikace tak, jak je utvořena a jelikož podléhá kontrastivnosti (která zřejmě úzce souvisí s jejím preskriptivním charakterem), nepodává záruku pro obměňování spisovné normy v reakci na přirozený vývoj jazyka (zastarávání kodifikace). Neposkytuje tak základní prostor pro přirozenost vyjadřování tím, že vždy více či méně zaostává za územ. Při vytváření kodifikace je tak velký prostor pro osobní intervenční snahy jednotlivých lingvistů, pro jejich „jazyková přání“ a osobní vidění jazykové reality. Přitom poměr reality a „zbožných přání“ nebyl dosud jednoznačně objasněn, jelikož nebyl podán

nezaújatý popis vytváření kodifikace v závislosti na výzkumu řeči a jejího zavádění do praxe.

Kritéria kodifikační činnosti jsou různou měrou uplatňována. Existuje tak jistý rozpor mezi realitou a proklamacemi. Hlavní problém v kodifikační činnosti tkví v kritériu noremnosti, které nezaručuje zjišťování reálně existující spisovné normy (založené na úzu). Uplatňuje se apriorní představa o spisovnosti konkrétních prvků na základě shody se stávající kodifikací, což znamená omezení vývojových možností spisovného jazyka.

Hlavní problém současné kodifikační činnosti tak vidím v její preskriptivnosti a monopolním postavení v českém prostředí. Pluralita a konkurence deskriptivních příruček by vedla jednak ke snížení preskriptivismu a jednak by dala možnost mluvčím spoléhat se na své jazykové a komunikační preference.

Literatura

- ADAM 2005: Adam, R., *K otázce kodifikační pravomoci*. NŘ 88, 2005, s. 198-201.
- BAYEROVÁ – NERLICHOVÁ 2004: Bayerová-Nerlichová, L., *Jazykový úzus vs. postoj k jazyku v Čechách: výsledky empirického a sociolingvistického výzkumu v západních Čechách a v Praze*. SaS 65, 2004, s. 174-193.
- BĚLIČ 1961: Bělič, J., *Kdo zavřel okno? Otevři ho*. NŘ 44, 1961, s. 266-271.
- CVRČEK 2006: Cvrček, V., *Spisovnost a její zdroje*. SaS 67, 2006, 1, s. 46-60.
- DANEŠ 1969: Daneš, F., *Kultura mluvených projevů (Její základní předpoklady a aktuální problémy)*. NŘ 52. 1969, s. 95-109.
- DANEŠ 1979: Daneš, F., *Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci*. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha 1979, s. 79-91.
- DANEŠ 1992-1993: Daneš, F., *Čeština bez příkras a čeština v plné kráse*. ČJL 43, 1992-1993, s. 180-183.
- DOKULIL 1951-1952: Dokulil, M., *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace*. SaS 13, 1951-1952, s. 135-140.
- GARVIN 1993: Garvin, P. L., *A conceptual framework of language standardization*. International journal of the sociology of language 100/101, 1993, s. 37-55.
- HAMMER 1993: Hammer, L., *The Function of Code Switching In Prague Colloquial Czech*. In: Varieties of Czech. Studies In Czech Sociolinguistics. Ed. Eva Eckert. Amsterdam-Atlanta 1993, s. 63-78.
- HAUSENBLAS – KOŘENSKÝ – NOVÁK 1998: Hausenblas, O. – Kořenský, J. – Novák, P., *Počítačové graficky vyjádřené zpracování ankety o poslání Grémia pro otázky české jazykové praxe*. Jazykovědné aktuality 35, 1998, 1-2, s. 33-54.
- HLAVSA 1965: Hlavsa, Z., *O češtině jako jazyku cizím*. NŘ 48, 1965, s. 65-73.
- HLAVSA 1966: Hlavsa, Z., *Kritéria kodifikace*. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace. Brno 1996, s. 28-32.

- HRUŠKOVÁ – KRÍSTEK 1979: Hrušková, Z. - Křístek, V., *Pravopis jako integrální součást jazykové kultury*. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha 1979, s. 152-157.
- JANČÁKOVÁ – KOMÁREK – ULIČNÝ 1995: Jančáková, J. - Komárek, M. - Uličný, O., *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993* (Sborník z olomoucké konference 23.-27. 8. 1993). Praha 1995.
- JEDLIČKA 1968: Jedlička, A., *Studium současných spisovných jazyků slovanských a problematika variantnosti normy*. SaS 29. 1968, s. 113-125.
- JEDLIČKA 1978: Jedlička, A., *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha 1978.
- JELÍNEK 1961: Jelínek, M., *Základní práce o mluvnici současné spisovné češtiny*. NŘ 44, 1961, s. 221-228.
- JELÍNEK 1979: Jelínek, M., *Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace*. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha 1979, s. 109-121.
- JELÍNEK 1996: Jelínek, M., *Kritérium systémovosti při kodifikaci spisovné normy*. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace. Brno 1996, s. 36-42.
- KRAUS 1993: Kraus, J., *Does Spoken Literary Czech Exist?* In: Varieties of Czech. Studies in Czech Sociolinguistics. Ed. Eva Eckert. Amsterdam-Atlanta 1993, s. 42-49.
- KRAUS 1996: Kraus, J., *Jazyková správnost a jazyková kultura v paradigmatu současné vědy*. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace. Brno 1996, s. 48-52.
- KRAUS – KUČAŘ – STICH – ŠTÍCHA 1981: Kraus, J. - Kuchař, J. - Stich, A. - Štícha, F., *Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny*. SaS 42, 1981, s. 228-238.
- KUČAŘ – VÁHALA 1960: Kuchař, J. - Váhala, F., *Oblas nového vydání Pravidel Pravopisu a dnešní pravopisná praxe*. NŘ 43, 1960, s. 41-54.
- MATHESIUS 1932: Mathesius, V., *O požadavku stability ve spisovném jazyce*. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Edd. B. Havránek, M. Weingart. Praha 1932, s. 14-31.
- NEBESKÁ 1993: Nebeská, I., *Funkčnost a kultivovanost v každodenní komunikaci*. In: Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (Sborník z olomoucké konference 23.-27. 8. 1993). Eds. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha 1993, s. 97-101.
- NEBESKÁ 1999: Nebeská, I., *Jazyk - norma - spisovnost*. Praha 1999.
- ROMPORTL 1961: Romportl, M., *K otázce spisovnosti včetně fonetických prvků, zejména intonace*. SaS 22. 1961, s. 1-8.
- STARÝ 1995: Starý, Z., *Ve jménu funkce a intervence*. Praha 1995.
- STICH 1979a: Stich, A., *K pojmu jazykové kultury a jeho obsahu*. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha 1979, s. 98-108.

Kodifikační praxe

- STICH 1979b: Stich, A., *Shrnutí diskuse*. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha 1979, s. 243-260.
- THOMAS 1991: Thomas, G., *Linguistic Purism*. London/New York 1991.
- TOWNSEND 1993: Townsend, Ch. E., *Colloquial Czech In Two Works of Literature: Landovský and Svoboda*. In: Varieties of Czech. Studies In Czech Sociolinguistics. Ed. Eva Eckert. Amsterdam - Atlanta 1993, s. 96-110.
- ULIČNÝ 1993: Uličný, O., *Spisovná čeština a hodnotová orientace*. In: Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (Sborník z olomoucké konference 23. - 27. 8. 1993). Edd. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha 1993, s. 65-71.
- VÁHALA 1958: Váhala, F., *Nové vydání Pravidel českého pravopisu*. NŘ 41, 1958, s. 43-45.
- Všeobecná encyklopedie Diderot*. Praha 1999.